

Віталій МАНЗУРЕНКО

ЗАГАДКА УКРАЇНСЬКОЇ ФАЛЕРИСТИКИ: НЕВІДОМІ УКРАЇНСЬКІ ВІДЗНАКИ

Швидкий розвиток української фалеристики в першій половині ХХ ст. зродив багато питань, на які дослідники ще й досі не дали відповіді. Щобільше – постають питання, пов'язані, зокрема, з виявленням не відомих дотепер українських відзнак та нагород загадкового походження. У збірках музеїв і приватних колекціонерів несподівано знаходять відзнаки, про які історики не мали раніше жодної гадки.

У фалеристичній збірці відомого українського колекціонера, члена фалеристичних і нумізматичних товариств багатьох країн Америки і Європи доктора Юрія Сас-Подлуського з Чикаго (США) є ордени, медалі та інші військові відзнаки з цілого світу. Та особливо збирача свого часу цікавила українська тематика. У його колекції можна побачити орден Залізного Хреста армії Української Народної Республіки, орден Симона Петлюри, Хрест Легіону Українських січових стрільців, Воєнний Хрест Української Народної Республіки, шапкові відзнаки УСС-ів, УГА й УНР, відзнаки

1-ї УД УНА й УПА, а також багато відзнак українських комбатантських організацій. Саме він розшукав пропам'ятний Хрест Директорії УНР, виданий для вояків у десятиліття самостійності й соборності України¹. В червні 1967 р. за проектом Ю. Сас-Подлуського колишній Голова Сейму Карпатської України Августин Штефан затвердив і апробував Хрест Карпатських Січовиків для вояків Карпатської Січі². Цей хрест у кількості 100 штук особисто замовив Ю. Сас-Подлуський в Австрії й доставив до Чикаго для подальшого вручення відзначеним³.

Серед великого масиву унікальних українських нагород у колекції відомого збирача зберігається понад двадцять відзнак, про які не згадувалося до цього часу в жодному відомому нам історичному джерелі.

З історії національно-визвольних змагань відомо, що після тривалих боїв з Червоною армією значна частина військ УНР мусила 21 листопада 1920 р. перейти через Збруч і була інтернована польською владою. Українських вояків розмістили в

*Юрій Сас-
Подлуський
(ліворуч)*

спеціально створених таборах у містах Вадовіце, Пйотркув, Ланьцут, Стшалкув, Александер Куявський, Щепюрно. Незважаючи на важкі умови інтернування й непевність дальшої долі, рядовики і старшини української армії були сповнені прагнення продовжувати боротьбу й підтримували в таборах високий бойовий дух, готувалися до майбутніх боїв за визволення українських земель. Свідченням цього є створення проекту емблем для організованих у таборах інтернування окремих військових загонів. Цей

проект виявлено серед документів Центрального архіву Війська Польського у Варшаві. Усі емблемні знаки передбачалося виготовляти з металу жовтого кольору⁴.

Можна висловити припущення, що крім цього віднайденого проекту емблем родів зброї тоді було розроблено проекти й виготовлено військові відзнаки, наявні в колекції Ю. Сас-Подлуського.

На те, що ці відзнаки спроектовано й виготовлено в одному з таборів для інтернованих українських вояків на території Польщі, вказує

напис MAJDANSKI на закрутці однієї з них (світлина 1). Очевидно, це прізвище одного з польських майстрів, що виготовляв військові відзнаки під час Першої світової війни й на початку 1920-х рр. Якщо цю закрутку не долучено пізніше до знака, можна припустити, що у виготовленні її брав участь польський майстер – можливо, в співавторстві з українським проектантом. За методом виготовлення знаки мають спільне походження, а судячи з дизайну – це розробки одного проектанта і належать вони до так званих проектних знаків.

Знаки умовно можна поділити на дві групи. На кожній відзнаці першої групи (світлини 2, 3, 4, 5) є загальне зображення лева в щиті, що двома верхніми лапами спирається на його правий край. Таке зображення, але з

левом, поверненим в інший бік, вміщено на відзнаках Українських січових стрільців, що їх у 1914 – 1917 рр. випустила Центральна управа УСС у Відні⁵. Гадаємо, знаки зі збірки Ю. Сас-Подлуського мають стосунок до Західноукраїнської Народної Республіки. На них лев повернений у свій правий бік – як вимагав зображувати його п'ятий артикул ухваленого 13 листопада 1918 р. Українською Національною Радою „Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”. У цьому артикулі, що мав назву „Герб і прапор”, проголошувалося: „Гербом Західноукраїнської Народної Республіки є Золотий Лев на синьому полі, обернений у свою праву сторону”⁶.

На перший погляд, додаткове пояснення про те, що лев повинен бути „обернений у свою праву сторону”, видається зайвим, бо, згідно з правилами геральдики, гербові тварини повинні бути завжди повернені в т. зв. праву геральдичну сторону (вліво від глядача і вправо від уявного щитоносця). Однак у Галичині 1918 р. таке пояснення мало свою вагу й мету. Під впливом польської геральдики, яка здебільшого повертала гербових тварин у ліву геральдичну сторону, у Галичині, починаючи вже з часів Руського воєвідства й кінчаючи більшістю емблем Українських січових стрільців, дійшло до

2

3

4

5

хибного зображення руського лева поверненим у свій лівий бік. Закон ЗУНР відновив правильну геральдичну поставу гербового лева, таку саму, яку бачимо на печатках руських королів XIV – XV ст., отже поновно надав йому не тільки загальноєвропейського, а й староукраїнського, з

часів державно-династичної гідності цього герба оформлення⁷.

Якщо в гербі ЗУНР немає побічної гербової фігури, наявної на численних давніх зображеннях руського лева, а саме: скелі, на яку він спирається, то на відзнаках УССів зображено скелю, але лев поверне-

6

ний уліво. Знаки з колекції Ю. Сас-Подлуського (світлин 2, 3, 4, 5) являють собою комбінований варіант: на них є зображення лева, поверненого вправо (як на гербі ЗУНР), і скелі, на яку він спирається (подібно до відзнак УССів). Отже, можна зробити таке припущення: ці знаки виготовив автор, який спочатку воював у лавах УСС-ів, а потім в УГА, – оскільки мистець, виготовляючи знаки, намагався поєднати традиції цих двох військових формувань.

Знак на світлині 2 в нижній частині має зображення перехрещених крісів (гвинтівок), а під ними напис „УСС”. Можливо, цю відзнаку планувалося надавати ветеранам УСС, які під час Першої світової війни воювали в піхотних частинах. А що УССи мали й незначні кінні підрозділи, то для кавалерії, ймовірно,

7

був призначений знак з перехрещеними шаблями на тлі підкови й написом „УСС” (світлина 3). Звертає на себе увагу оригінальне вирішення цього проекту: верхня половина лівої шаблі міститься під підковою, а права шабля – над нею. Таке вирішення знака надало йому об’ємного вигляду.

Знак на світлині 4 стосується воєнків самохідних частин. Знаючи, що УСС-и не мали власних самохідних частин, можна припустити: це була відзнака УССів, які пізніше воювали в лавах УГА. На світлині 5 – проект відзнаки, призначеної для надання телеграфістам або радіотелеграфістам.

Друга група відзнак (світлин 6, 7) має зображення тризуба. На світлині 6 у горішній частині знака вміщено тризуб, під ним – дві перехрещені гармати, що вказує на

його стосунок до артилерійських частин. Знак на світлині 7 містить посередині зображення хреста, виконане в синій емалі, під ним – два перехрещені мечі, у верхній частині знака – тризуб, у нижній частині – пластина з датами „1918–20”. Це, здогадно, – проект відзнаки, яку мали надавати кінотникам, що воювали в УСС, УГА й армії УНР. Зважаючи на наявність емальованого хреста синього кольору, відзнака могла призначатися старшинам.

Встановити реальне авторство описаних відзнак не вдалося. Відомо, що питання виготовлення українських відзнак не раз порушували УССи. Скажімо, 28 квітня 1917 р. в листі, адресованому проф. І. Боберському у Відень, підхорунжий УСС Левко Лепкий писав: „[...] давня справа – це пам’яткові медальйони учасництва. Війна поки що є, але багато з наших вже немає. Бодай би рідня мала по них пам’ятку. Може би, цей проект виконав Новаківський”⁸. Не виключено, що проекти до цих відзнак розробив саме О. Новаківський, хоча у львівських архівах їх не виявлено. Можливо, з часом архівні фонди відкриють нам таємницю проектування й виготовлення їх. Та хоч би яке було їхнє походження, нині ці унікальні відзнаки, завдяки невтомній і безкорисливій праці доктора Юрія Сас-Подлуського, посіли визначне місце в історії української фалеристики.

¹ Кущинський А. Три тисячі орденів і відзнак // Бюлетень Союзу бувших українських вояків у Канаді. – Торонто, 1964. – Ч. 18. – С. 14.

² Лист А. Штефана до Центрального проводу Братства карпатських січовиків (Стемфорд, США, 21.06.1967 р.) // Immigration History Research Center (University of Minnesota). – Ukrainian American Collection, Stefan Augustin.

³ Лист А. Кущинського до С. Росохи. (Торонто, Канада, 02.08.1968 р.) // Immigration History Research Center (University of Minnesota). – Ukrainian American Collection, Stefan Augustin.

⁴ Шуст Р. Емблематика українських військових частин, інтернованих у Польщі після завершення визвольних змагань 1917–20 рр. // III наукова геральдична конференція (Львів, 4–5.11.1993р.): Збірник тез, повідомлень та доповідей. – Львів, 1993. – С. 111, 112.

⁵ Семотюк Я. Українські військові нагороди. – Торонто, 2004. – С. 50.

⁶ Цит. за вид.: Ярославин С. Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. – Філадельфія, 1956. – С. 89, 90.

⁷ Климкевич Р. Найвищі відзнаки Західноукраїнської Народної Республіки // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. – № 3–4 (15–16). – С. 112.

⁸ Лист Л. Лепкого до І. Боберського від 28.04.1917 р. Копія листа зберігається в архіві Я. Семотюка.